

Gerőcs Péter

A család morfológiája

A bilincs a szabadság legyen – Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése 1948–1997

A helyszín óvatos meghatározása

„A szerelem és szakítás – különösen, ha írásba foglalódik – igazság és hazugság olyan keveréke, amelynél nincs őszintébb megnyilatkozás” – írja Mészöly *Szeretők és házastársak* '79-es kisesz-szejében, majd így folytatja: „Csak az ima hasonlítható hozzá, kicsit módosítva: »Legyen meg a mi akaratumk.«”¹

Nádas Péter, a célkötetet kísérő *Bármi jó – Emléklapok halott barátaimról* című esszéjében így fogalmaz: „...a nagy találkozásokban, mint amilyen az övéké volt, mindig van valami a végzetesből.”

Én magam személyesen nem ismertem Mészöly Miklóst, Polcz Alaine-t is csak egyszer láttam, véletlenül, a Tranzit Art Caféban, talán 2006-ban. A szerkesztőségi ülésünk belecsúszott egy kiállításmegnyitóba. A képek készítője Nádas Péter volt. A kiállítást Alaine nyitotta meg.

A viszonyom velük bizonyos értelemben azonban mégis személyes lett. Irodalom-értelmezőként már kora húszas éveimben ráakadtam Mészöly Miklós életművére, és noha akkor még nem tudtam miért, rendkívüli hatást tett rám. Ez a hatás, ha nem is ilyen élesen, a mai napig kísér. Időközben portréfilmet is készítettem Mészölyről, ami valóságos kutatás volt: élőszóbeli, és egymásnak nagyon is ellentmondó beszámolókból összerakni a házaspár életének és Mészöly pályájának a történetét.

Nem voltam jelen, nem láttam gesztusaikat, nem hallottam az egymáshoz intézett szavak sokak által hamisnak vélt felhangzóit, nem tudom megalkotni a realitásból kiszabható portrét. A számos fennmaradt írásos emlék, mások visszaemlékezései és a házaspár levelezése mégis lehetővé teszi a személyes körvonalak megalkotását, mely éppen a művelet rekonstruktív jellegéből adódóan a fikciós eljárásokra hasonlít, éppen ezért a kinyert alakok minősége nem összevethető az egykori barátok emlékezetében megülő alakmások milyenségével. Nincs közelítés, nincs távollítás. Nem vagyok érzelmileg érintett, nem vagyok tanú. Egyetlen lehetőségem: az időbeli távolság intellektuális legyőzése; ennek az eljárásnak pedig éppen természetéből adódik a demitizáló irányvétel.

A megfelelő pozíció felvételének további nehézsége és felelőssége, hogy a múltbéli szerelmi párbeszéd szolamát kihalljuk az idő zöreijéből, és a kísérő szolamok polifóniájából.

Nádas esszéje a kötet szövegének ismerete nélkül is zavarba ejtően felülstilizált, sőt, talán az sem áll távol az igazságtól, ha azt mondom, mitikus: „Én vagyok a tanú rá, hogy a szentté válás küszöbén állt [ti. Alaine] a két bőrdjével.”

1 Mészöly Miklós: *A pille magánya*; Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006.

A kötet ismeretében azonban a baráti rátekinvés viszonyteremtő értelmezésében feltűnedező alakok és a személyes olvasói tapasztalatom közti szakadék látványa még háborzongatóbb. A „nagy” és „végzetes” találkozás fantasztikus képzeteit („Miklós egyetlen méltó párja Elaine lett és maradt a világegyetemben” 848. o., illetve hogy „kapcsolatuk az eleve elrendelés műve.” uo.) a távlati rekonstrukció leveti magáról.

Nádas Elaine személye iránt egy nagyságrenddel megértőbb; praktikáit és fals gesztusait például erdélyi származásával magyarázza. Miklós okozta szenvedése iránt mélyen empatikus. Nem kizárt, hogy ez a „mosdatás” a múltbéli környezet erős, Elaine elleni ellenszenvét hivatott ellensúlyozni, bár ez csupán kőszá spekuláció, semmi egyéb, noha szembeötlő ezzel kapcsolatban Nádas egy másik megállapítása is, mely szerint „ennyire ellentétes alkatok viszonyát a külvilág általában nem is érti”. Az, hogy Nádas szerint a külvilág pontosan mit vagy kiket jelent, csak sejtethő, ám ebben a sejtelemben úgy tűnik, a házaspár kapcsolatának (meg)értéséhez való privilégiumot a magáénak tekinti.

Ezzel együtt, és ennek ellenére most magam is bátorkodom megrajzolni azokat a körvonalatokat, amelyek az én olvasatomban rajzolódtak ki a két személy viszonylatában.

És a zsúri se magunk vagyunk (652. o. Mészöly levele Elaine-nek)

A jelen esszé elején citált Mészöly-idézetben a szerelem és a szakítás az igazság és a hazugság párdarabjai. Igazság volna tehát a szerelem, és hazugság a szakítás. Pár mondatnál később azt írja: „A meztelenség mégiscsak misztérium.” A Szeretők és házastársak nevezetű esszé értelmezhető egy legitimációs kísérletként is, és a szerző szublimációjaként is.

1979-ben, az esszé írásakor a házaspár kapcsolata már évtizedes krízisben szenvedett. A szöveg, bár a szeretőket említi első helyen, mintha csak a vezeklő önleplezés katartikus szándéka hívná életre, voltaképpen semmit nem tudunk meg, semmiféle szeretőről, szemben a szerelem szentségével és örök nagyságával. Ez a rituális elhallgatásalakzat lesz végül a levelek egyik szerkezeti vezérmotívuma is.

A viselhetetlen fájdalomakat mindössze néhány elszakadási kísérletet megfogalmazó levél teszi testivé, megragadhatóvá; hogy a valós keserűség, megaláztatás, fenyegetettség, tőboly és örült féltékenység milyen valós jelleggel rendelkezett, néhány leíró jellegű, többnyire szenttelen megállapításból sejthető. „Nemsokára odajutunk, hogy egy közös ebédet nem tudunk elfogyasztani. [...] A káromkodások, csapkodások, az örökös kulcskeresés nem volna nagy baj, ha nem olyan gyakran fordulna elő, hogy én vagyok a hibás.” (687. levél. Polcz Elaine Mészöly Miklósnak)

A közel 900 oldalnyi levelezésben az ehhez hasonló utalások elenyészőek, éppen az elhallgatások miatt, azonban a kevés számú utalásból is biztosan tudjuk, hogy a konfliktusok, például Mészöly dühkitörései, közel sem voltak ritka események. A levelek tehát egyáltalán nem arányos rajzai a pár hétköznapjainak: az olvasónak, hasonlóan, mint egy-egy Mészöly-regény értelmezésekor, gyakorlott nyomozóként kell rekonstruálnia a reáliák szövegshálózattal elfedett világát, vagyis létrehozni a *leginkább lehetséges* történetet.

Ehhez az olvasó egyetlen esélye, hogy a rituális beszédmód szöveget váratlanul felfelőlő nyiladékokban feltáruló pokol mozaikos darabjait idejében a helyére illessze. E tekintetben a házaspár levelezése csakugyan és óhatatlanul Mészöly-regénnyé olvastatja magát.

A nyomozás kukucsokjátéka ezen a ponton egy súlyos etikai dilemmába is ütközik: mi köze bárkinek bárki más magánéletéhez? Mészöly a szégyen és büntudat egyik felfokozott pillanatában azt írja feleségének: „Semmisítsd meg az utolsó leveleimet, soha ne tartozzon másra.” (488. levél) A mások intim életébe való betekintéssel járó szégyenérzeten pedig vajmi keveset old annak ténye, hogy a szerkesztő utószavából megtudjuk: a házaspár még életében hozzájárult a levelek közléséhez.

A kellemetlen olvasói érzéseknek az is ad némi tápot, hogy a szövegek hangvétele hamis és visszatetsző. A szerelmespár kommunikációs rítusa: egyik legnagyobb hazugsága. Ezért, vagy nem ezért, a levelek döntő többsége silány, szinte olvashatatlanul rossz szöveg.

Nádast is a kísérőességében, Mészölyt is a feleségéhez írt leveleiben foglalkoztatja a kérdés: vajon az ember monogámnak született-e. A levelezésben feldereng egy összefüggés: Mészöly azért tartott szeretőket, mert gyereket akart, Alaine-nel pedig ez objektív okok miatt nem volt lehetséges. Ám ez inkább csak a maró lelkiismeret felszódázása, egy kudarcos, mert túl könnyű gondolat kísérlet.

Ami számomra sokkal valószínűbbnek tűnik, az egy másik magyarázat.

Béklyózva érzem magam

Alaine már a korai években is többször megfogalmazza, hogy amint Miklós elutazik (*távolodik*), otthon minden a feje tetejére áll, kisebb katalizma történik; a családtagok megbetegszenek, Alaine is megbetegszik, ismerősök meghalnak, emberi rosszindulat és természeti csapások egyidejű áldozatává válnak, pontosabban szólva – csak Alaine. Nádas megjegyzi, hogy utazásaik legtöbbször nem kettesben történek, hanem külön-külön. Így jöhetett létre a levelezés is. Fontos motívum Mészöly gyakori alkotói elvonulása is. Ezeket mind a distanciózás, a távolodás-távolítás kísérleteiként értelmezem. A távolodással azonban egyidejű volt az erős büntudat, a lelkiismeret-furdalás gyötrő érzése is. Alaine Mészölynek ezt a lelki karakterjegyét már a kapcsolatuk elején detektálta, és finom szövettű stratégiát vont köré: biztosítja férjét teljes szabadságáról, miközben büntudattal bevont túvel ejt apró, de mérgező szúrásokat a szabadság rétege alá. Ennek kettős a következménye: Mészöly egy életre elkábul saját bűnössége tudatától, ám éppen ettől a fojtogató szorongástól kezd bele újra és újra a távolítás eleve kudarcra ítélt harcába.

Az olvasói értelmezéssel minduntalan visszaellenőrzött fikciós eljárás során létrehozott Mészöly Miklós nevű figura távolodási stratégiája olyannyira totálisnak látszik, hogy a csalátsait, a nők hajkurázsását pontosan ugyanúgy a menekülési vagy eltávolodási gesztusaként látom, mint az utazásait, elmeneteleit, eltűnéseit. A tét, és a büntudat mértéke persze más volt, de lélektani alap karakterében azonos. A szabaddal kísérlet szándéka talán a fogvatartottság érzésével arányosan nőtt.

Nádas Péter olvasatában Alaine akkor produkálta a pszichoszomatikus betegségeket, amikor Mészöly eltűnt vagy elutazott. De nem lehet-e, hogy fordítva áll fenn az okság? Az a homályos gyanúm, hogy Alaine a szeretetet a másik kényszerű kötésével cserélte fel, amelyhez egyszerű, mégis megoldhatatlan lélektani csapdát állított Mészölynek.

A levelezés ismeretében az a nagyon erős meggyőződésem, hogy a házaspár kapcsolati alakulástörténetét nem Mészöly szabályozta, hanem Alaine. Bár Nádas azt írja, hogy Alaine többször is kész volt kilépni a kapcsolatukból, míg Mészöly számára ez elképzelhetetlen lett volna, én a szövegek nagytöbbségét is szolgáló, torz üveglapjain át úgy érzékelem, ez inkább fordítva volt. Bár Alaine csakugyan többször is jelzi a kapcsolat felszámolásának az igényét, ám én ezeket az igénybejelentéseket – nem lévén valóságos elkeseredettségben fogant levelek – inkább értelmezem a *ráijesztés*en keresztüli kötés stratégiájaként. Még pontosabban: Alaine csapdjából valóban nem volt menekvés, mert a szegényre és lelkiismeret-furdalásra eleve hajlamos Mészöly végül bebábozódott saját bűnösségének tudatába, ám mégis, éppen azért, hogy ez ne így legyen, egy életen át, vagy amíg az ereje engedte, menekülni próbált. (Más kérdés, hogy Alaine számára még nagyobb lehetett a tét, hiszen aki a saját személyével akarja gúzsba kötni a másikat, annak számára semerre nincs kiút.)

Életük történetének a befejezése, mely messze kívül esik a levelezésük idején, ezt az állítást igazolja.

A 825. oldalon látható 1995-ben készült fotót nem tudom másként értelmezni, mint Alaine diadala, egyszerűs mind a megtört Mészöly kapitulációja.

Fikciós eljárásom e ponton arra is felhatalmaz, hogy Mészöly öregkori szellemi leépülését az egyetlen lehetséges megoldásnak: a befelé való eltávolodás gesztusának értsem. Ha a „bárhol lenni, csak nem itt” vágya semmilyen irányban nem megvalósítható, hát magamba távolodom.

Különösen ritka az igaz hangú levél, ám ezeket olyan erős belső igény fogalmazza, amely minden megcsontosodott kommunikációs struktúrát levet magáról, és végső kétségbeesésében – más nem lévén már – roppant önreflexióba hajtja a fejét. Ilyen Mészöly egyik, sorsa és a kapcsolatuk ellen fellázadó 1986-os levele (670. levél): *„Sajnos hazugságokba próbáltunk berendezkedni, ami a »szabadságomat« is eleve skizofrénné tette – hibás örökké csak én lehettem, szükségképpen. Senki nem hibás, pedig; csak az elgondolás, hogy te »tűrsz« majd, én meg pszichés rombolás nélkül »szabadnak« érezhetem magamat, ha úgy akarom éppen. Nyílt vagy kevésbé nyílt számonkérések között »tettem« úgy – tehettem csak –, hogy az a megoldás nem beteg. Csak belebetegedtem, férfiként tönkrementem. A szükségszerű görcsöt, lelkifurdalást eleve beépítettük az életünkbe. [...] Belülről érzem magam sikertelennek, s örömmre képtelennek. [...] Ebben a felállásban, gyakorlatban én csak bűnös, hibás lehettem – te csak ártatlan és »emberfeletti«. [...] Tragédia, mert megöregedtünk. Még legutóbb is – a születésnapom, Zsófi közlése róla – úgy csapott vissza rám a megjegyzéssel, hogy éreznem kellett, csak pórázon vagyok, aki lehetek, nővéri-anyai módon téged is beavatva az érzelmi-teszt próbálkozásaimba... – természetellenes, veszedelmesen blokkoló, képtelen helyzet. S belementem, és te belementél – hogy jó így és »őszinte« körülöttünk minden. Csak éppen belerokkantunk ebbe a keresztény, hazug-őszinteségbe.”*

Aztán az olvasó-nyomozó ismét a fantáziájára kénytelen hagyatkozni, mert a szerelmi idill ugyanazon a hangon burukkol tovább, fáradt-gépiesen, ahogy évtizedeken át.

Ha a demitizációs eljárásban következetes vagyok, nem fogalmazhatok másként, mint-hogy Mészöly Miklós és Polcz Alaine kapcsolata, legalábbis az életideig tartó levelezésük pauszpapírján keresztül vizsgálva, egyszerűen egy rossz, vagy úgy is mondhatnánk: végzetesen rossz és neurotikus kapcsolat volt, ők pedig bizonyos, végtelenül bonyolult dolgok együttállása miatt, gyengék voltak ennek az eltépéséhez. Talán ebből születik az önigazoló gondolat is Mészöly esszéjében: szerelem = igazság; szakítás = hazugság.

Az utókor emlékezete pedig nem tesz, mert nem tehet mást, minthogy a viharos indulatokban fogant kapcsolatokat, és általában vett emberi minőségeket felstilizálja, mitizálja. Hát tegye!

Jelenkor Kiadó, 2017